Klasyfikacja zapożyczonych słów tureckich w języku polskim

Emrah Gaznevi

Zapożyczenia językowe to zjawisko przenikania elementów danego języka do innego. Zapożyczeniem może być nie tylko wyraz, ale także cały zwrot, wyrażenie, forma odmiany wyrazów, związek frazeologiczny czy konstrukcja składniowa. Ze względu na rodzaj elementu języka obcego, który został przyjęty do rodzinnej mowy, występują zapożyczenia właściwe, strukturalne, semantyczne, sztuczne, znaczeniowe i fonetyczne.

Zapożyczenia językowe związane są z przenikaniem się elementów kulturowych różnych państw. Wynikają także z częstych kontaktów handlowych, a także ożywionych kontaktów dyplomatycznych.

Przedmiotem tego artykułu jest turcyzm, jest to zapożyczenie z języka tureckiego lub któregokolwiek z języków tureckich. Na pierwszy rzut oka trudno sobie wyobrazić, że język polski i turecki mogą mieć coś wspólnego. Ale pierwsze zapożyczenia tureckie pojawiły się na przełomie XIV i XV wieku. Większość zapożyczeń w języku polskim pojawiła się w okresie ożywionych kontaktów Rzeczypospolitej z Turcją, czyli w XVI–XVII wieku. Kontakty z ludami tureckimi w strefie granicznej istniały jeszcze przed najazdami Mongołów. Śladem tych kontaktów mogą być zapożyczenia językowe pochodzące głównie ze sfery wojskowości, jak nazwy broni, różnych przyrządów opresji, np. kańczug, batog czy kajdany. Te wczesne zapożyczenia pochodzą z grupy języków kipczackich, należących do rodziny języków tureckich.

W XVII–XIX wieku ówczesna kultura turecka wywierała ogromny wpływ na polską rzeczywistość. Można to było zobaczyć w strojach polskiej szlachty, wzornictwie przedmiotów codziennego użytku, broni, czy zapożyczaniu tureckich słów. Ciekawe jest to, że np. wpływy mody orientalnej (tureckiej) przenikały do różnych warstw społecznych, także do mieszczaństwa i chłopstwa.

Wiele z tureckich wyrazów przyswojonych przez polszczyznę dotyczy ówczesnych realiów, zwłaszcza militarnych, do dziś obecnych w codziennym użyciu. Oto kilka przykładów wyrazów zaczerpniętych z języka tureckiego i któregokolwiek z języków tureckich:

Zapożyczenia tureckie o religii: **bayram – Bajram:** *uroczyste święto mahometańskie*, **cami – dżamia/dżamid:** *główny meczet*, **gâvur – giaur:** *nazwa nadawana przez muzułmanów innowiercom*, **halife – chalif/kalif:** *następca Mahometa jako religijnego i politycznego przywódcy świata muzułmańskiego*, **hicret – hedżra:** *przeniesienie się Mahometa z Mekki do Medyny w 622 r.*, **derviş – derwisz:** *mnich, zakonnik turecki*, **hoca – hodża:** *mistrz, nauczyciel, niższy duchowny muzułmański*, **kısmet – kismet:** *u muzułmanów nieodwracalny los*, **imam – imam:** *(określenie duchownego muzułmańskiego) ksiądz, kapelan*, **mescit – meczet:** *świątynia muzułmańska*, **minare – minaret:** *wysoka wieża meczetu*, **müezzin – muezin:** *duchowny muzułmański, wzywający z minaretu wiernych do modlitwy*, **müftü – mufty:** *znawca Koranu, wydający orzeczenia w sprawach religijnych*, **Müslüman – muzułmanin:** *wyznawca islamu*, **ramazan – ramazan:** *miesiąc postu*, **tülbent/sarık – turban:** *nakrycie głowy z jednej sztuki lekkiej materii owiniętej wokół głowy w specjalny sposób, noszone przez mężczyzn w krajach muzułmańskich*, **namaz – namaz:** *modlitwa, którą muzułmanie odmawiają pięć razy dziennie zgodnie z zasadami religijnymi*, **şeyh – szejk:** *duchowny, uczony muzułmański*, **şeytan – szejtan:** *diabeł*, **ulema – ulema:** *duchowny, uczony muzułmański, znawca Koranu.*

Wyrazy tytułowe lub godności: **bey – bej:** *(daw.) tytuł nadawany cywilnym i wojskowym wyższym urzędnikom*, **beylerbeyi – beglerbej:** *namiestnik, rządca albo wezyr prowincji w dawnej Turcji*, **binbaşı – bimbasza:** *oficer, który ma rangę między kapitanem a podpułkownikiem*, **çavuş – czausz:** *w Turcji osmańskiej goniec, poseł*, **han – chan:** *u ludów tu-*

reckich i mongolskich pierwotnie tytuł panującego, **kılavuz – kałauz:** *przewodnik*, **kavas – kawas:** *(daw.) oficer ochrony w ambasadach i konsulatach*, **padişah – padyszach:** *sułtan, cesarz turecki*, **paşa – pasza:** *w Turcji osmańskiej dygnitarz państwowy lub wojskowy*, **kaymakam – kajmakan:** *naczelnik okręgu; w dawnej Turcji zastępca wezyra*, **sultan – sułtan:** *dawny władca Turcji i niektórych innych państw muzułmańskich*, **vali – wali:** *tytuł urzędnika tureckiego, naczelnik wilajetu*, **vezir – wezyr:** *najwyższy rangą urzędnik w krajach wschodu muzułmańskiego pełniący obowiązki kanclerza na dworach kalifów i sułtanów.*

Wyrazy zapożyczone z tureckiego związane z jedzeniem i piciem: **balık – bałyk:** *wędzony grzbiet jesiotra*, **havyar – kawior:** *solona ikra jesiotra, łososia, dorsza lub innych ryb, czarnego lub czerwonego koloru, uznawana za wykwintną przekąskę*, **helva – chałwa:** *deser przygotowany z cukru, oleju, mąki lub semoliny*, **kahve – kawa**, **karpuz – arbuz**, **kavun – kawon:** *inaczej arbuz*, **kaymak – kajmak:** *zsiadłe mleko bawolic*, **kebab – kebab**, **kefir – kefir**, **koçan – kaczan:** *kolba kukurydzy*, **pilav – pilaw:** *potrawa przyrządzana tradycyjnie z ryżu, baraniny, niekiedy z bakaliami lub warzywami*, **şerbet – sorbet:** *napój z posłodzonej wody i owoców, wywodzący się z kuchni orientalnej*, **şişlik – szaszłyk:** *potrawa z kawałków mięsa przełożonych kawałkami warzyw, pieczona na ruszcie lub na rożnie*, **yoğurt – jogurt:** *napój o gęstej konsystencji, otrzymywany z pasteryzowanego mleka krowiego.*

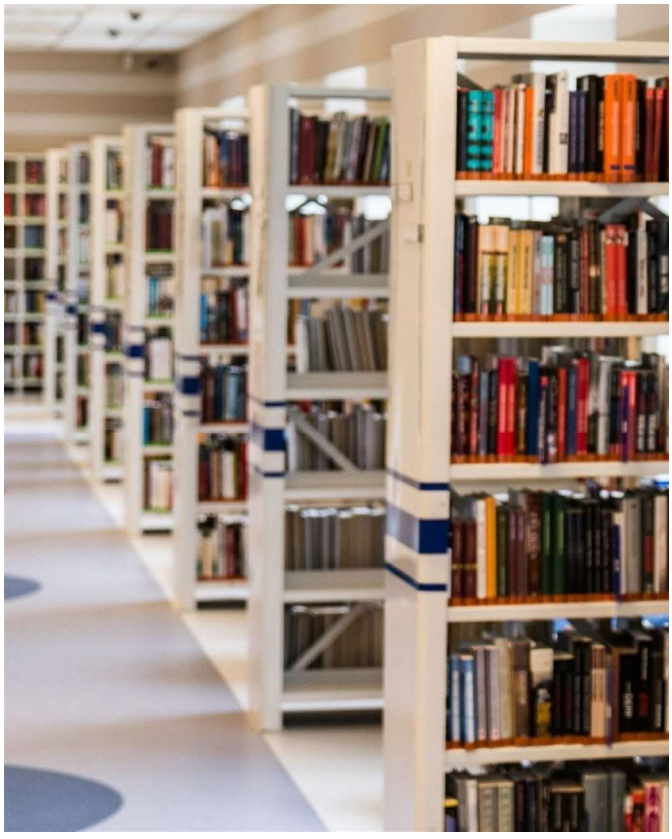
Wyrazy związane z kulturą: **araba – arba:** *kryty wóz dwukołowy bez resorów, używany dawniej w Turcji*, **çardak – czerdak:** *rodzaj werandy budowanej na dachach domów na Wschodzie*, **gayda – gajda:** *ludowy instrument muzyczny dęty*, **pazar – bazar:** *targ, targowisko, rynek*, **harem – harem:** *mieszkanie żon i dam cesarskich*, **kilim – kilim:** *dywan domowej roboty, rodzaj przykrycia*, **kopuz – kobza:** *rodzaj ludowego instrumentu muzycznego, lira*, **makat – makata:** *tkanina do zawieszania na ścianach lub nakrywania mebli*, **fincan – filiżanka**, **lale – tulipan:** *roślina o dużych, barwnych kwiatach i lancetowatych liściach*, **nargile – nargile:** *fajka, w której podczas palenia dym przechodzi przez napełnione wodą naczynie, a następnie długą rurką do ust palącego*, **„madeni" para – para:** *drobna moneta*, **püskül – kutas:** *ozdoba z nici zrobiona w kształcie pędzla; chwast*, **tılsım – talizman:** *przedmiot mający przynosić szczęście jego posiadaczowi*, **valide – walida:** *w dawnej Turcji: żyjąca matka panującego sułtana*, **zurna – surma:** *instrument dęty z drewna lub kości słoniowej używany w dawnym wojsku do celów sygnalizacyjnych*, **yurt – jurta:** *namiot pokryty skórami lub wojłokiem, używany przez ludy tureckie i mongolskie.*

Słowa tureckie o odzieży: **başlık – baszłyk:** *rodzaj ciepłego kaptura o długich patkach do zawiązywania dookoła szyi*, **cepken – czekman:** *spodnia szata męska w krajach Bliskiego Wschodu*, **çarşaf – czarczaf:** *okrycie, które zakrywa głowę, noszone przez kobiety muzułmańskie*, **çizme – ciżma:** *obuwie z miękkiej skóry o czubach wydłużonych i zakrzywionych do góry, noszone w XII–XV wieku*, **çuha – czucha:** *kurtka góralska z wełnianego samodziału*, **hilat – chałat:** *szeroka wierzchnia odzież sięgająca stóp i przypominająca płaszcz, noszona przez niektóre narody Wschodu*, **kaftan – kaftan:** *luźne ubranie wierzchnie, sięgające poniżej pasa, noszone jako część stroju ludowego*, **kalpak – kołpak:** *filcowe męskie nakrycie głowy z otokiem futrzanym*, **kefiye – kefia:** *rodzaj barwnego nakrycia głowy u Turków*, **mest – meszty:** *pantofle pokojowe*, **pabuç/ /ayakkabı – papuć:** *lekkie domowe pantofle lub trzewiki z barwnej skóry*, **postal – postoł:** *rodzaj obuwia noszonego przez wieśniaków*, **şalvar – szarawary:** *szerokie, bufiaste spodnie noszone na Wschodzie*, **şerit/kuşak – taśma:** *rodzaj wstęgi, pasa wykonanego z tkaniny lub skóry, o różnorodnym zastosowaniu*, **torba/poşet/çanta – torba/torebka**, **yağmurluk – jarmułka:** *okrągła czapeczka bez daszka, nakrywająca wierzch głowy mycka*, **yaşmak – jaszmak:** *zasłona noszona przez kobiety tureckie, okrywająca twarz.*

Wyrazy tureckie związane z życiem społecznym: **aygır – ogier:** *niekastrowany koń*, **atlas – atłas:** *miękka tkanina, z prawej strony gładka i błyszcząca, z lewej matowa*, **bostan – basztan:** *ogród na stepach czarnomorskich przeznaczony pod uprawę roślin warzywnych*, **çaprak – czaprak:** *ciepłe okrycie wkładane na grzbiet konia lub psa*, **çubuk – cybuch:** *część fajki łącząca ustnik z główką*, **efendi – efendi:** *turecki zwrot grzecznościowy do mężczyzn*, **göçmek – koczować:** *prowadzić wędrowny tryb życia*, **ibrik – imbryk:** *naczynie do gotowania wody, zaparzania herbaty*, **kalık – kaleka:**

człowiek ułomny, **kamış – komysz:** *zarośla, zwłaszcza w miejscach podmokłych*, **kamçı – kańczug:** *bicz z plecionego rzemienia, osadzony na krótkim kiju*, **kanepe/çekyat – tachta:** *mebel do leżenia bez oparcia i wałków, pokryty dywanem albo makatą*, **kayık – kaik:** *długa, wąska drewniana łódź wiosłowa, używana na przybrzeżnych wodach Turcji*, **kervansaray – karawanseraj:** *zajazd dla podróżujących z karawaną*, **kese – kiesa:** *woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy*, **kırbaç – korbacz:** *bicz z krótkim trzonkiem i długim rzemieniem*, **medrese – medresa:** *szkoła, zwłaszcza przy meczetach, akademia poświęcona studiom teologicznym*, **meydan – majdan:** *plac we wsi*, **oda – oda:** *(daw.) pokój, duża izba w dawnym budownictwie tureckim*, **sahan – sagan:** *duży garnek żelazny*, **sancak – sandżak:** *okręg administracyjny w sułtańskiej Turcji*, **selam – salam:** *pokój z tobą – powitanie i pozdrowienie u muzułmanów*, **sepet – sepet:** *skrzynka z szufladami do przechowywania klejnotów, dokumentów itp., rozpowszechniona w XVII i XVIII wieku*, **tafta – tafta:** *tkanina jedwabna o delikatnym połysku*, **tiftik – tyftyk/dyftyk/dywdyk:** *dawna tkanina pochodzenia tureckiego*, **tütün – tytoń:** *roślina uprawiana ze względu na liście zawierające nikotynę*, **yar – jar:** *wąska, głęboka dolina o stromych zboczach*, **yastık – jastyk:** *niewielka poduszka*, **yoldaş/kardeş – kurdesz:** *dobry towarzysz, brat, kompan.*

Zapożyczenia tureckie o wojsku i wojnie: **ağa – aga:** *stopień wojskowy w sułtańskiej Turcji, w XX wieku tytuł obywatela ziemskiego*, **başıbozuk – baszybuzuk:** *żołnierz nieregularny oddziałów wojska tureckiego w XVIII–XIX wieku*, **bahadır – bohater/bohatyr:** *ktoś, kto w szczególnie trudnej sytuacji odznacza się odwagą i poświęceniem dla innych*, **cirit – dziryt:** *krótka włócznia zakończona wąskim i ostrym grotem, służąca do polowania i walki zbrojnej*, **esir – jasyr:** *niewola u Tatarów lub Turków*, **hançer – handżar:** *kindżał, puginał*, **yeniçeri – janczar:** *żołnierz dawnej regularnej piechoty tureckiej*, **kalkan – kałkan:** *tarcza wojskowa, okrągła, wypukła, pochodzenia wschodniego, z prętów drzewa figowego, używana w Polsce w XVI–XVIII wieku*, **kazak – kozak:** *żołnierz lekkiej jazdy*, **ordu – horda/orda:** *u ludów koczowniczych tureckich i mongolskich: wojsko lub obóz wojskowy*, **yatağan – jatagan:** *broń sieczna używana od XVI wieku przez Turków, Arabów i Persów*, **sadak – sajdak/ /sahajdak:** *futerał na strzały do łuku, kołczan.*

Wyrazy zapożyczone z tureckiego związane z państwem i polityką: **damga – tamga:** *(daw.) znak na monetach tureckich i tatarskich z imieniem sułtana*, **divan – dywan:** *gruba tkanina dekoracyjna przeznaczona do przykrycia podłóg lub zdobienia ścian; w Turcji osmańskiej: rada przyboczna sułtana*, **emîr – emir:** *władca w krajach arabskich*, **ferman – ferman:** *(daw.) pisemny rozkaz wydawany przez sułtana*, **haraç – haracz:** *trybut, danina, opłata*, **konak – konak:** *w Turcji gmach rządowy*, **saltanat – sułtanat:** *państwo rządzone przez sułtana*, **vilayet – wilayet:** *jednostka administracyjno-terytorialna w Turcji osmańskiej*, **saray – seraj:** *pałac sułtański.*

Zapożyczenia wzbogacają każdy język i czynią go łatwiejszym dla obcokrajowców, którzy się go uczą. Niektórzy myślą, że zapożyczenia psują język rodzimy, ale to nie do końca prawda. Język ciągle się rozwija i zmienia. I nie może on istnieć bez zapożyczeń.

Przydatne materiały:

Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
Słownik Języka Polskiego, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
Słownik Języka Polskiego, t. I–III, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978–1981.
Słownik Języka Polskiego, red. L. Drabik, E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
Stachowski, Stanisław, *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007.
Uniwersalny Słownik Języka Polskiego, red. S. Dubisz, t. I–IV, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa: 2003.

Przydatne linki:
https://sjp.pwn.pl/
https://www.wsjp.pl/